

5. Egy adalék a magyar történeti szövegtanhoz

A Halotti Beszéd jelentésszerkezeti elemzése

Elvi-módszertani alapvetés

Ha egy kutató abból a személyes benyomásból indul ki, hogy a *HALOTTI BESZÉD* és *KÖNYÖRGÉS* – legalábbis számára – összefüggő egész ('befejezett és teljes közlés'), akkor e benyomásának forrásait mindenekelőtt szemantikai-pragmatikai eszközökben és megoldásokban keresi. Ezek természetükből – az emberi kommunikáció természetéből – következően csak viszonylag ritkán egyértelműek, így a rájuk épített következtetéseket sem szabad megfellebbezhetetlen igazságoknak tekinteni. Hitelük, komolyságuk jórészt azon mérhető le, hogy mennyire egyértelmű a kiinduló tételük, illetőleg mennyire tiszta, ellenőrizhető a vizsgálati apparátusuk.

Az alábbi elemzés a 'jelentésegész' feltételezéséből indul ki. Így magától értetődőnek tekinti, hogy a *HALOTTI BESZÉD* jelentésegészének – mint minden szövegegész jelentésegészének – vannak 'implicit', azaz nyelvi eszközökkel ki nem fejezett komponensei is. Ezekre az elemzés egyrészt az 'explicit', vagyis a nyelvi eszközökkel kifejezett jelentéskomponensekből, másrészt az ezekkel megjelenített valósággrészekhez rendelhető 'tudás'-ból következtethet.

Az eddigiekből bizonyára kitűnik, hogy a *HALOTTI BESZÉD*-et szövegtani szempontból vizsgálom; az viszont nem, hogy a szövegtanon 'szemiotikai szövegtan'-t értek. E megszorítás két okból is szükséges. Mindenekelőtt utalnom kell a *HALOTTI BESZÉD* (ez utáni említéseiben: *HB.*) kompozíciós tagolódásáról tett eddigi legfontosabb szövegtani megállapításokra (HORVÁTH 1931. 83–88., BENKŐ 1980. 47., BALÁZS 1985. 169., PAPP 1991. 755–781, GALGÓCZI 1983. 108–112, A. MOLNÁR 2005). Az általam – PETŐFI S. JÁNOS kutatásai és összegzései nyomán – alkalmazott szövegtan 'szemiotikai' jellegének kiemelésére azért van mindjárt itt, a bevezetésben szükség, hogy a szöveg mint komplex nyelvi jel vizsgálatában indokolt lehessen a két fő összetevőnek, azaz a 'jelölő'-nek (a vehiculumnak), valamint a 'jelölt'-nek (azaz a sensusnak, az értelemnek) az elkülönítése (PETŐFI 1990. 9). Először a 'vehiculum' oldaláról közelítem meg előadásom tárgyát, azaz a *HB.* lehetséges kompozíciós egységeit, hogy bemutassam: innen miféle érveket nyerhetünk. Ezután fordulok a másik fő komponenshez, a 'sensus'-hoz. Itt arra törekszem, hogy – ahol lehet – a *HB.* jelentésszerkezeti egységeit a feltételezett jelentésegész (relatív egész) szétagolt részeiként mutassam be.

1. A 'vehiculum' vizsgálata

Ahogy a fotómásolaton láthatjuk, a teljes oldalt kitöltő 36 sort 3 iniciálé tagolja: a *HALOTTI BESZÉD*-et kezdő *Latiatuc L*-je, a *Scerelme/bratym*-mal kezdődő *KÖNYÖRGÉS* S-se, valamint a 26+6 sornyi magyar szöveget követő latin szöveg minta első négy sorának *Optime noŕtjŕ fratreS* nagy *O* betűvel kezdődő első mondata.

A *Scerelme/bratym*-mal kezdődő szövegegység formai elkülönítésének nyilvánvaló okai vannak (műfajváltás, kommunikációs szerepváltás, a fordítás pontosságának liturgiai kötelezettsége stb.). Ez mind figyelmeztető érdemű vonatkozás lehet a vizsgálat más területén. Itt azonban, vagyis a 'vehiculum' szempontjából csupán a szövegelözményre, azaz magára a *HALOTTI BESZÉD*-re visszaható szerepe fontos. A *Scerelme/bratym* határozott elkülönítése a 'vehiculum'-on arra az értelmezésre (használati módra) készíti a szertartást végző papot (továbbá a szöveg más olvasóját), hogy a *KÖNYÖRGÉS* előtti, 26 sornyi, folyamatosan írott textust minden szempontból (kommunikációs, műfaji-liturgiai, szónoki-hatáskeltő, bibliai-"ismeretterjesztő" stb.) egyaránt homogén egésznek tekintse. E formai készítés olyan nyilvánvaló érvekre épül, hogy a kutatók *FALUDI FERENC* óta, aki a *HB.* és *K.*-ről első megjegyzéseit megtette (*BENKŐ* 1980. 10), minden fenntartás nélkül fogadják el a *HALOTTI BESZÉD*-et szövegnek, azaz lezárt, teljes közlésnek.

Ami most már a *HALOTTI BESZÉD* mint szöveg mű saját belső tagolódásának (megszerkesztettségének) vizuális megjelenítését illeti, az jórészt a szövegmondathatárok kijelölésével kapcsolatos. E kérdés kutatói megkülönböztetett figyelmet szenteltek a tagolódást jelölő pontok, valamint a mondatkezdőként felfogott piros nagybetűk, továbbá a – csak tagmondatkezdőknek tekintett – nem piros kisbetűk kombinálódásának (*PÁSZTÓ* 1966. 188–194., *BENKŐ* 1980. 363, *KESZLER* 1993. 76). Egy helyen a nagybetű mondatkezdést jelölő szerepe egyedülállóan fontos. Ha nem kezdené nagybetű a (13) szövegmondatot, akkor az előre vetett mellékmondat (*Hug eŕ tiv latiatuc ŕzumtuchel.*) nemcsak előre, azaz kataforikusan, hanem visszafelé (anaforikusan) is kapcsolódhatnék. E módhátározói mellékmondat szintaktikai alászerkesztési módja tehát a szövegegész kompozíciós tagolódása szempontjából is fontos. Anaforikus értelmezésben belső, lezáró szerepet kapna: (11)Kik azok? (12)Mi vagyunk, (a)hogy ti is látjátok szemetekkel; vagyis elsikadna az 'ismétlés', a *HB.* kezdő sorára visszaütő (1)*Latiatuc ... zumtuchel...* (13)... *latiatuc ŕzumtuchel.*

Az előbbi értelmezést megelőzi-kizárja azonban a mondatkezdő szó nagy kezdőbetűje. A *Hug* ekkor is 'ahogy', vagyis vonatkozó határozószóként utal előre a főmondatára (pontosabban: halmozott főmondati tömbjére), de ebben a szintaktikai szerepben – egyetértve *SZILI JÓZSEF* vélekedésével (*SZILI* 1992. 164.) – nem csupán szövegmondatot, hanem kompozíciós egységet vezet be. (Később még visszatérünk erre a helyre.)

matuc feleym 7 untruchel. Sextus sup sepulchrum.
 me yoginuc. ysa par' es chomuv uoginuc. Denyi mloftben
 terumteve deve miv demucit aduarr. es ochura voli neki
 paradisiuut ha-za. Ii mend paradisiuut uolov gimliscit
 munda neki elnuc. Deon talura wt igfa gimlice rvl. Ge
 munda neki merer mii enere. ysa hi nopun ancil oz gimlisc
 rvl. haliducc halatal holt. Hadlana clottat terumteve iten
 rvl. ge feledewe. Engede irdung mte rvinoc. es' ewee oz talur
 gimlisc rvl. es' oz gimliscben halatur ewee. U' oz gimlisc rvl
 keleruv uola vize. hug turehuat mige 7 ocortia vola.
 um heon muga nec. ge mend w forane halatur ewee.
 Drogv ver iten. es' verewe. wt ez mureas vilagbele. es' leyn
 haliducc es' puculnec feze. es' mend w nemenee. Ric oz ve
 miv yoginuc. Hug es' rrv latatuc 7 untruchel. isa es' miv
 7 ember murehota ez veruut. ysa muid oz chuz tarov
 yoginuc. Wmagguc urome iten kegihner ez lelic ert. hug
 iorgollon w neki. es' kagiggen. es' baltalla mend w buier.
 7 vmagguc fien achem marat. es' bovdug nichad archangel.
 es' mend ang. hug umagguc ewee. U' umagguc
 fient peter uror. kinec odur borolm oydonia. es' kenne.
 hug ovga mend w buier. U' vmagguc mend fientuut.
 hug legenee neki seged urome fient eleur. hug iten r v m
 madfagnemta baltalla w buier. U' zoboducha wt irdung
 idetut rvl. es' pucul kuzoria rvl. es' verese wt paradisu
 ingulmabeh. es' ogun neki muhi uruzagbele uior. es'
 mend iorben rrv. U' kassatuc uromeluz elumil. Rvt.
S cerebnel biazim umagguc^{onue} ez segin ember lilka ert.
 kic vrv oz nopun ez homus vilag tinnucebelevl mente.
 kinec ez nopun restet rumetive. hug ur ur kegimbel
 abram. ysaue. iacob. kebelen helhezic. hug birsagnoy
 itua mend w fientu es' murei euzicun io v
 felevl iochorma ilezie vrv. U' aybeniuc. clamate m. k.
 prime nostis ffr km dei mia. hic facit iacob s'mone pla
 quanta gra dñi es' gratificauerat p'mum adam patre
 nrm. s' diabolo fraudante du peccauit. quid sibi & oib' suis
 posteris te p'merire. ecce ffr uidetis oculis uestris

Bizonyára vannak még egyéb, itt nem említett tanulságai is a szöveg mint komplex nyelvi jel formái (különösen a vehiculum szintaktikai) vizsgálatának; több időt szeretnék azonban fordítani a *sensus* (valamint az őt érvényesítő 'világdarab') elemzésére (vö. PETŐFI 1994. 20).

2. A 'sensus', azaz a szemantikai-pragmatikai háttérvizsgálata

2.1. A felvetés elvi megalapozása: kontextus-intertextus

A szövegmű és 19 szövegmondata között kell lenni közvetítő szerepű szövegegységeknek, hiszen a kommunikációs helyzet és szerep (a kapcsolatfelvétel, a valamiről szó-lás, a kapcsolat átvitele másra, illetőleg lezárása) kívülről is hat a szereplésre: a sírbeszéd hatásos elmondására-felolvasására. Egy 19 mondatos (vagyis egy relatíve terjedelmes) szövegműnek azonban már saját, belső, szövegtermészetű szabályai is vannak, amelyek egybeeshetnek a külsőkkel, de el is térhetnek tőlük. A szövegegész azon helyein, ahol különféle szerepek, szabályok, eszközök ugyanazt a célt szolgálják, nyilvánvalóbb a tagolódás; ahol nem találkoznak, vagy csupán részlegesen, ott vitathatóbb. Ígéretes helyzet témánk szempontjából, hogy a *HB.* első fő részétől, az (1–2.) szövegmondat alkotta kompozíciós egységtől meggyőző módon különül el a 3. szövegmondatlal kezdődő folytatás, így az itt feltárható szövegszerkezeti sajátosságok, valamint bizonyításuk módszertani tanulságai hasznosíthatók lesznek a későbbi részek vizsgálataiban is. Mielőtt azonban erre rátérnénk, ajánlatos átgondolnunk egy általános kérdést: a kontextus-intertextus viszonyát.

A *HB.*-nek már a latin nyelvű mintája is kétségtelenül 'szövegmű', azaz meghatározott kommunikációs helyzetű és szerepű verbális objektum, tehát a magyar szöveg szöveg-mű volta: 'összefüggősége', 'lezártsága' stb. sem lehet kétséges. Szövegvoltát az sem gyengíti, hogy kompozíciós tagoltságának kontextuális vizsgálatában figyelmet igényel néhány intertextuális vonatkozása, azaz a *HB.* szövegének a Biblia megfelelő szöveg-részeivel való – elsősorban tematikai-koncepcionális – egybeesése (BENKŐ 1980. 30). A 'szövegmű' attól még nem lesz 'vázlat', ha feltételezzük, hogy a *HB.* egy-egy alkalmas szövegmondatát kibővíthette, részletezhette is egy olyan pap, aki a Bibliában járatos volt, és magyarul is jól tudott.

A helyenkénti kibővíthetőséget a teremtés-bűnbeesés-büntetés bibliai részletezettsége kínálja fel a *HB.* szikár, komoran tömör szövegének. Fokozni lehetne például a veszteség nagyságát a Paradicsom édeni világának megjelenítésével: növényeivel, szelid állataival, a négyfelé ágazó folyóval. Övni lehetne a gyászolókat az ördög cselekedeteitől a kígyó ravaszságának elmesélésével; inteni őket, hogy bűnükkel nem rejtőzhetnek el az Úr tekintete elől. (Gondoljunk csak arra, hogy micsoda hatása van – igaz, hogy KÁROLI GÁSPÁR erőteljes nyelvén – ennek a kérdésnek: „*Kitsoda mondá meg tenéked, hogy mezítele-n volnál?*”)

Amelyik szövegmondat a Bibliából kibővíthető, annak könnyebben tulajdoníthatunk kompozícióalkotó szerepet, mert relatív önállóságára egyéb jegyek is utalnak.

Ilyen jegy lehet a szövegalkotási mód megváltozása például a (10) *Horogu vec iften...* kezdetű szövegmondatban. Ez az előtte lévő (8–9) kompozíciós egység 'érvelő' jellege fölött visszanyúl a (3–7)-ben 'elbeszélő' történethez, de a három bűnelkövetőre külön-külön kimért isteni büntetésből (amelyből az első a kígyóra, a második Évára vo-

natkozott) csupán Ádám büntetését foglalja össze tömören: ... e[vetevé wt ez munca/ világbele.

(A kibővítés tematikai-nyelvi lehetőségét épp az e szövegmondatban tapasztalt tömörítés tematikai-nyelvi valósága indokolja. Ugyancsak KÁROLI GÁSPÁR szövegét idézve: „Légyen átkozott a' föld te éretted, nagy fáradtságos munkával egyed annak gyümölsét életednek minden napjaiban. És töviset és bogátskórót teremjen tenéked; és a' mezőnek fűvét egyed. A' te ortzádnak veritékével egyed a' te kenyeredet, mígnem földé lésszes, mert abból vétettél: mert por vagy, és porrá kell lenned.”)

A Bibliával való intertextuális kapcsolatra utalhat az egység-többség megfeleltetésének az a nyelvi egyeztetési zavara, amely a (8) szövegmondat *turchucat* birtokszavának -uc többsége, valamint a birtokos (*adam*) egyes volta között látszik lenni. (Erről a 2.3. pontban részletesebben szölok.)

2.2. A HB. első tagolódási helye: (1–2) – (3 ...

A 'sensus' első része az 1–2. mondat alkotta bevezető, kapcsolatteremtő szövegegység: (1) *Latiatuc feyleym zumtuchel mic vogmue*. (2) *y[pur e[chomuv uogmuc*. KÖTŐSZÓ (3) *Menyi milofben terumteve eleve miv i femucut adamut. e[odutta vola neki para difumut hazoa*.

Az idézett hárommondatos szegmentum itt jelölt szétagolódása azért feltételezhető, mert a szövegegység eddigi (1–2. mondatbeli) folyamatossága a jelölt helyen mindhárom jelentéstartományban (pragmatika, szemantika, grammatika) elvékonyodik. Az (1–2) mondat valóságos közreműködői (a halott hozzátartozói és a szertartást végző pap) egyértelmű helyzetben, kialakult koreográfia szerint vannak jelen; a pap magától értetődően kezdheti s helyezheti el mondanivalóját az általános TUDÁS 'szubvilágá'-ban:

Amint itt látjátok (és TAPASZTALTÁTOK eddig is, TUDJÁTOK tehát), hogy por és hamu vagyunk.

Az ebben a konvencionális helyzetben látott (s az egyéb érzékeléssel tapasztalt, általánosított) közös (a pap és a gyászolók) TUDÁS-tartománya (a jelentésegész koherenciasávja) a (2) szövegmondatnál egyelőre véget ér; a folyamatosságot a 'konnexitás' (grammatika) és a kohézió (szemantika) tartja fenn (PETŐFI 1994. 119–130).

'Konnex' marad a szöveg a többes szám első személyűségének további jelöltsége folytán: ((1 *vogmuc*, 2 *vogmuc*) KÖTŐSZÓ (3 *miv i femucut* ...))).

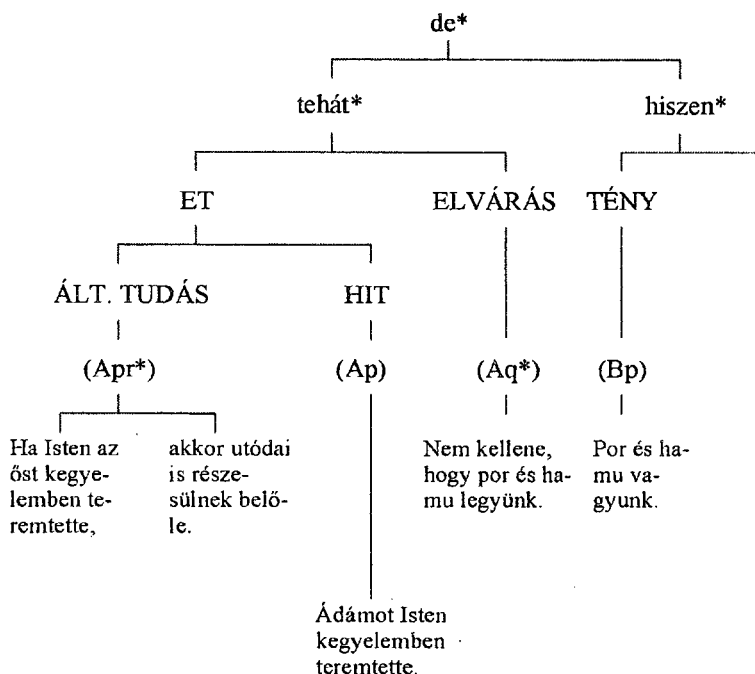
'Kohezív' természetű szövegösszefüggést az a lexikai ellentét alkot, amely a *pur e[chomuv*, valamint a 3. szövegmondat *milof* ('kegyelem') konvencionális értelme között van. Ez a lexikai ellentét az első jelentésmozzanat, amely ráirányítja a figyelmet a HB. rekonstruálható értelemszerkezetére; ezen a szöveghelyen konkrétan arra, hogy az ((1–2) KÖTŐSZÓ (3 ...))-szegmentum KÖTŐSZÓ-szerepkörébe valamely ellentétfajta kötőszava képzelhető el.

Ha e körben vizsgálódunk, rájövünk, hogy az egyes ellentétfajták közül – grammatikai feltételek híján – a szembeállító (egyszerű) ellentét nem jöhet szóba. Elképzelhető lenne a megszorító (elvárástörő) *DE*. Ez a kötőszó azonban egy implicit következtetés létrehozását írta elő a partnernek, miként a HB. (7) szövegmondatában elő is írja (*Hadlaua choltat* (...) *TEHÁT ELVÁRHATÓ LETT VOLNA, HOGY NEM FELEDI, ge feledeve*). Vagyis ha az első tagolódási helyen a *DE*-viszonyt rekonstruálnánk, akkor

ez a következőt jelentené: ELVÁRHATÓ VOLNA, HOGY NE VÁLJUNK PORRÁ ÉS HAMUVÁ, *DE* TÉNY (*Latiatuc*), HOGY *pur e fchomuv uogmuc*.

Be kell látnunk azonban, hogy a (3) szövegmondattal kezdődő második szövegegyiség éléről nem hozhatna létre egy ilyesféle következtetést a *DE* kötőszó. (Vö. az [I] ábrával!) Ehhez ugyanis olyan mértékű aktivitás (tudásanyag, valamint következtetési készség) lenne szükséges a gyászolók részéről, amilyenre ma sem nagyon építhet a szertartást végző pap.

[I]

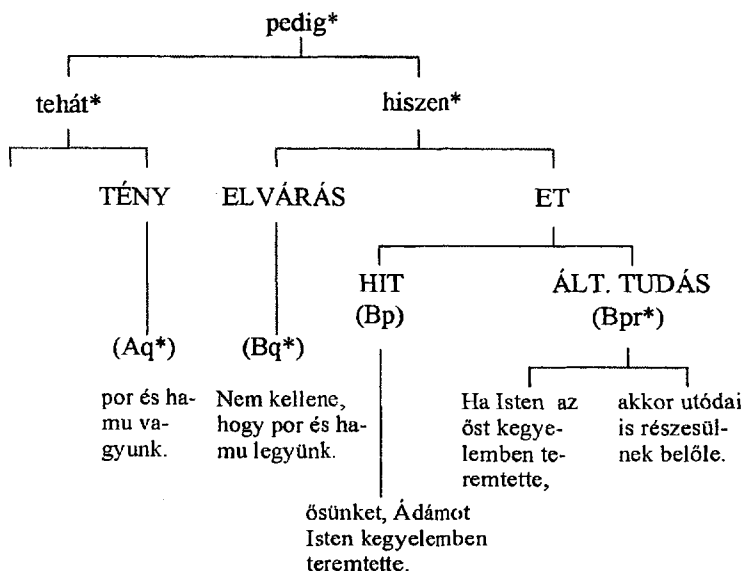
Biztatóbb ötlet megvizsgálnunk a *PEDIG* kitehetőségét (BÉKÉSI 1989. 117., PAPP 1991. 759). Ezt eleve realisabbnak találjuk, mert a *PEDIG* saját tagmondatát teszi meg következtetési alapnak (BÁNRETI 1983. 35–44). Jelen esetben azért valószínűbb a *PEDIG*, mert hátul állván épp a híd szerepét tölti be, amelyre a gondolatmenetnek ezen a részén szükség van. Itt a *PEDIG* – mint az egyik pillérre – anaforikusan rátámaszkodik szövegelőzményére (1–2), s előre viszi – kataforikus irányba tehát – a vele kezdődő második fő szövegrészt:

Látjátok szemetekkel,
azaz tény (FAKTUM):
por és hamu vagyunk.

PEDIG ELVÁRHATÓ LETT VOL-
NA, hogy ne kelljen porrá
és hamuvá lennünk.
HISZEN őszünket Isten
kegyelemben teremtette.

A szövegegység így értelmezett megszerkesztettségét s a jelentésegészbe való be-
szerkesztettségét a [II] ábra szemlélteti.

[II]

2.3. A helyzet és a szerep

A 'vehiculum' szintaktikai tagolódásának kérdéskörében a (13) szövegmondat kapcsán láttuk már, hogy egy eszköz (pl. egy előre vetett módhatározói mellékmondat) mennyire ki van szolgáltatva a helyzetnek, amelyben be kell töltenie szerepét. A (13) *Hug eš tiv latiatuc ſumtuchel* anaforikusan, vagyis előzményéhez kapcsolva nem tölthetné be kompozíciós szerepét. Lényegében ugyanez a kérdés merül fel a (8) szövegmondatokkal kapcsolatosan is: *Eš oz gimilħec vvl keferuv uola vize. hug turchucat mige zocoztia vola.* Ha az e kijelentésben adott 'tényállásleírás' csupán az előzményhez tartoznék, akkor ottani záró helyzetében csak a 'konklúziómondat' összegző szerepét érvényesítené, a benne rejlő előre mutató, nyitó szerepet nem.

Ha viszont az őt követő szövegrész kezdő helyére tagoljuk át a (8) szövegmondatot, akkor itt mint 'áltételmondat' természetes módon játssza el mindkét szerepét: összegzi az előzményeket, de egyúttal alapja a folytatásnak is. A (3) szövegmondatnál kezdődő kompozíciós egység itteni (vagyis a 8. szövegmondatnál kezdődő) belső továbbtagolódása mellett a következő érvek szólnak.

2.3.1. Szubjektív előzetes

Mindig is fájt a szívem a *HALOTTI BESZÉD turchucat* szaváért. Micsoda pompás szóalak, s a veláris tővégi magánhangzó – még 1200-at sem írtak a krónikák! – már a mai nyílt *a*. Nehezen bár, de tudomásul vettem azt a felfogást, amelyet SZINNYEI JÓZSEFTől többen elfogadtak: „Írva: *turchucat*, de ez íráshiba, e. h. *turchat*” (MOLNÁR-SIMON 1976. 30). Az íráshiba feltételezését többek közt épp a tővégi magánhangzó nyílt volta indokolta: ekkor még nem nagyon lehetett *a*, sokkal inkább *o* vagy *u* (BENKŐ 1980. 102); keményebb érv is szólt azonban a *turchucat* elfogadhatósága ellen: az anaforikus egyeztetés. Az *-uc* szegmentumban azért nem lehet többes jel a *c* betű, mert a birtokos személyjel ’antecedens’-e, azaz az eredeti bűnt elkövető *adam* ab ovo egyes szám: *adam* ... *turchat*.

Hogy az anaforikus egyeztetésben (a koreferenciában) nem egyedüli szabály a számbeli megfeleltetés, vagyis hogy a *turchucat* többes szám harmadik személyű szóalak magában foglalhatja az egyes szám harmadik személyét is, arra tanulságos példa ESTERHÁZY PÉTER alábbi gondolatmenete: „Aki szegény, abba belerúgnak, de nem mindig mernek (merünk – hisz mi rúgnak egymásba)”. (*Egy kékharsnya följegyzéseiből*. Magvető Kiadó, 1994. 255)

2.3.2. A többes ’antecedens’: Ádám és Éva

BÁRCZI GÉZA – akinek alighanem szintén fájhatott a szíve a *turchucat* szóalakért – gyanúba fogja Évát: „A *HB*. szerzője elveszthette szeme elől, hogy eddig csak Ádámról beszélt, annyira köztudomású, hogy a Paradicsomban Éva is evett a tiltott gyümölcsből, s a gyümölcs mindkettőjük életét tönkretette, torkukat majdnem szétszakította. (...) Teljes bizonyossággal tehát a kérdés nem dönthető el, de a *turchat* szóalak természetesebb volna. Mindenesetre meglepő – folytatja BÁRCZI GÉZA –, hogy e tévedést nem javították ki, holott a *HB*. szövegét átnézték, és a hibákat kijavították” (BÁRCZI 1982. 126).

Az Ádám és Éva, azaz a ’többes antecedens’ szempontjából messzebbre mutató következtetésre jutunk, ha MÉSZÖLY GEDEON értelmezését is meghallgatjuk: „Hallotta Ádám a teremő Istentől, hogy meghal, de megfélekezett róla. Engedett az ördög csábításának, és evett abból a tiltott gyümölcsből, és abban a gyümölcsben halált evett. És annak a gyümölcsnek oly keserű volt a leve, hogy majdnem torkukat szakította (ti. Ádámnak és Évának).” (MÉSZÖLY 1956. 213)

MÉSZÖLY értelmezésében nem az a meglepő, hogy nem akad fönn a *turchucat* többes voltán. Elgondolkodtató benne az a természetesség, ahogy feltételezi a *HB*. szerzőjéről (és másolójáról) a bűnbeesés részletesebb – legalábbis az Éva szerepével részletezett – ismeretét. És – miként láttuk – ezt BÁRCZI GÉZA is feltételezte, ezért ennek a vonatkozásnak az eddigieknél nagyobb jelentőséget tulajdoníthatunk. A *turchucat* szóalak többes volta ugyanis nemcsak lehetőségét veti fel az ’intertextualitás’-nak, hanem a realitását is. A realitásból viszont számunkra legalább egy kérdés felmerül. A *HB*. mely szövegmondatai kínálják fel a kibővítést-részletezést, azaz mely szövegmondatok reprezentálnak szövegegységeket azzal együtt, hogy a szövegmondatok egymásutánisága a folyamatos szöveg érzetét kelti, és nem igényli a részletezést.

A *turchucat* szóalak többes volta mindenesetre olyan tény, amely nyelvi vetülete lehet Ádám és Éva történetének, amelyet a bibliában járatos pap – a saját vagy a gyászolók

igénye szerint – megeleveníthet a Paradicsom folyóinak, fáinak szépségével, a kígyó szerepével stb., s nem okoz gondot a visszatérés annak a *HB.* megfelelő szövegegységéhez.

A *HB.* (8) szövegmondatára a fenti érvek végül is összegző, szövegegység-lezáró, konklúziómondat szerepet osztanak ki, amelyet az előtte álló (6–7.) mondat után a következőképpen találunk:

... (6) *Hadlaua chollat terumteve iften tul. ge feledeve.* (7) *Engede urdung intetvinec. ef evec oz tiluvt gimilfvl. ef oz gimilfen halalut evec.* (8) *Ef oz gimilfnece vvl keferuv uola vize, hug turchucat mige zocoztia vola.*

2.3.3. A (8) szövegmondat szövegegységkezdő szerepe

Annak elismerése, hogy a 8. szövegmondat visszaül az előzményére, egyáltalán nem zárja ki, hogy egyúttal kiindulásként szolgáljon a következő szövegegységhez. Ez a szövegmondat 'kataforikus', előrejelző, aminek következtében a *turchucat* szóalak többszámú az 'antecedens' szerepét játssza a rá következőkben, egészen a (11) szövegmondatig kezdődő újabb szövegegység hatásos kérdőmondatáig:

(8) ..., *hug turchucat mige zocoztia vola.*

(11) *Kic ozuc.* (12) *miv vogmuc.*

A (8) szövegmondat újat kezdő szerepe mellett az alábbi érvek szólnak.

2.3.3.1. A *HB.* szöveg szempontú elemzésében PAPP ZSUZSANNA domináns módszerként alkalmazza a szövegben jelöletlen tartalmi-logikai viszonyok jelölhetőségét, illetőleg az *ef* kötőszóval jelölt kapcsolások átértékelhetőségét (PAPP 1991. 757, TÖRÖK 1965. 128–138, DEME 1971. 381–384, BÉKÉSI 1986. 44–59). Ez a megközelítésmód mélyebb összefüggésekre is kiterjedhet, ha a kompozíciós egységek és a szövegmondatok közti viszonyfajtákat (részben különböző szempontból: 'pragmatikai-szemantikai', 'logikai-szemantikai' relációkat) a 'szövegtípus', azaz lényegében a szövegművet létrehozó kommunikációs-műfaji jelleg vetületeként fogjuk fel. Egy adott szövegmű *és ... és ... és ...*-féle kötőszósorozata narratív ('elbeszélő') jellegről tanúskodik; a *de ... hiszen ... tehát ...*-féle kötőszókban argumentáló ('érvelő') törekvés jelenik meg. Indokolt tehát föltennünk a kérdést, hogy a *HB.* szövegmondatai (kötőszóval jelölt vagy jelöletlen) kapcsolódásainak elbeszélő, érvelő, retorikai jellegében tükröződnek-e kompozíciós határok.

A (3) szövegmondatból induló kompozíciós egység (de legalábbis a kezdete) egyértelműen narráció. A szertartást végző pap felolvassa (esetleg kibővíve elmondja) a bűnbeesés történetét, ami itt, a *HB.*-ben a (11–12) szövegmondatokban elhangzó kérdésigválaszig tart: (11) *Kic ozuc.* (12) *miv vogmuc.* (SZILI 1992. 164, GALGÓCZI 1993. 109). A (3)-tól (12)-ig tartó szövegrész azonban túlságosan terjedelmes ahhoz, hogy homogén narrációnak tekinthetnénk. Néhány alegységet, mindenekelőtt a (6) és a (7) közötti kapcsolat természetét kell közelebbről megvizsgálnunk, ott ugyanis két értelmezési lehetőség van. Az egyikben Ádám az ördög cselétől függetlenül 'felelte' az isteni intést: 'Hallotta, hogy meg fog halni, de elfeledte'. A másik értelmezés szerint az ördög cselvetése miatt felelte el az isteni intést: 'Hallotta, hogy meg fog halni, de elfeledte, [mert] *Engede urdung intetvinec*, 'hallgatott az ördögre'.

2.3.3.2. Időbeli rákövetkezés az alábbiak szerint van a (6) és a (7) szövegmondatok között: ... (6) *Hadlaui choltat terumteve iften tul. ge feledeve.* (7) *Engede urdung intetvinec. e/ evec oz tiluvt gimil/ fvv. e/ oz gimil/ ben halalut evec.*

A (6) és a (7) ekkor annyira önálló, hogy csupán egy időbeli egymásutánosság tartja fenn kapcsolatukat: (6) 'Hallotta, hogy meg fog halni, de felelte, ÉS MIUTÁN/MIVEL FELELTE, (7) engedett az ördög cselvetésének'.

Ebben a megközelítésben fontos szempont, hogy a *feledeve*, 'felelte' ige az összetett mondat ellentétes utótagjaként sem kívánja meg saját megokolását. Van ugyan olyan 'feledés' is, amelynek aktuális okát nemcsak a pszichiáter tárja fel, hanem amelyre maga az elfelejtő személy is rájön később; de van 'feledés' általában, saját természetéből következően is.

Más kérdés, hogy ebben a felfogásban sem csupán időrend van, hiszen magában az egymásra következtetésben is rejlik kauzalitás. Azért engedett az ördög cselvetésének, mert már elfeledte az isteni tiltást, és miután (= MIVEL) elfeledte, engedett az ördög cselvetésének.

Az így felfogott oki-okozati viszonyítás azonban nem állja ki teljesen sem a pragmatika, sem pedig a szemantika kritikáját. Ha ugyanis Ádám azért engedett az ördög cselvetésének, mert már elfeledte az isteni tiltást, vagyis Ádám értelmének (felfogásának- emlékezetének) gyengesége folytán, akkor nem lett volna szükség az ördög cselvetésére. Ez eddig főként pragmatikai ellenvetés, belőle azonban szemantikai következtetés folyik. Az isteni tiltás elfeledése nem lehet egyszerűen memória-gyengeség, amelyből mint okból következik az ördögi cselvetés sikere. A kauzális viszonynak itt éppen fordítva kell működnie. Vagyis a feledés nem 'ok', hanem 'okozat': Elfelelte az isteni tiltást, MERT engedett az ördög cselvetésének. (Nem cselekvő ige tehát az *engede*. Leginkább a 'hisz neki, pedig az félrevezeti' jelentésű *bedölt neki* kifejezés (ÉrtK.) fedné ma a valóságot, ha a helyzet-műfaj-ízlés stb. eleve ki nem zárna e bizalmas kifejezés itteni említését is.)

Eszerint tehát okadó magyarázó viszonyt is feltételezhetünk a (6) és a (7) szövegmondat között. E viszonyítást egyébként egy elméleti érv is valószínűsíti, hiszen a megszorító ('elvárástörő') *DE* kötőszó után egy tipikus jelentésszerkezet részeként várható az ellentét megokolása. Ha pedig azt is figyelembe vesszük, hogy az *e/* kötőszó az *Engede (...)* *e/ evec (...)* *e/ (...)* *halalut evec*-szövegmondatok között nyilvánvalóan következtető kapcsolódást jelöl, akkor láthatjuk, hogy a nagyobb kompozíciós egységnek ebben az összetevőjében nemcsak az idő, hanem a kauzalitás is, azaz nemcsak a narráció, hanem a argumentáció is benne van, esetleg ez az utóbbi a fontosabb. Az *E/ oz gimil/ ben halalut evec.* mint záromondat felidézzi a történet kezdetét, s a kezdetnek, valamint a végnek ez a kapcsolata az 'ok' (Isten tiltása és figyelmeztetése) és az 'okozat' (úgy lett, ahogy Isten megmondta) összefüggéseként rajzolódik ki előttünk.

Az itt előadott értelmezés azonban csak így és csak eddig a szövegrészig (belső szerkezeti egységig) vehető figyelembe. Az ezután következő (8) szövegmondat (amely a már vizsgált *turchucat* szóalakat tartalmazza) további figyelmet igényel magának. Itt ismét szemünk elé kerül szerepének az a kettőssége, amelyet az előzőekben – egy vonatkozásban – már láttunk; innen nézve azonban gyengébbnek tűnik az anaforikus (kompozíciós egységet záró) és erősebbnek kataforikus (kompozíciós egységet kezdő) szerepe.

Záró szerepe kommunikáció-műfaji szempontból is van ugyan a (8) szövegmondatnak, de ha ezt a szerepet az előző kompozíciós egység végére helyezve töltené be, akkor sem narratív, sem argumentáló folytatása nem lehetne a (7)-nek. A (8) mondat ezen a helyen főként szemléltető-hangulati variánsa lenne a szikáran tényközlő (7)-nek (bizonyos gyümölcsök keserű levétől valóban meg lehet halni): szereplehetőségeiből tehát a retorikai szándék erősödne fel.

Összegző szerepét sem veszíti el új kompozíciós egység tételmondataként a (8) szövegmondat, de sokkal jelentősebb szerepben találjuk erre a helyre állítva. A mondatban lévő *turchucat* szóalak -c többes száma grammatikai 'antecedens'-ül szolgál a 'többség' értelmi és alaki kifejeződésének; ezt további, eddig nem érvényesített megfogalmazások támasztják alá.

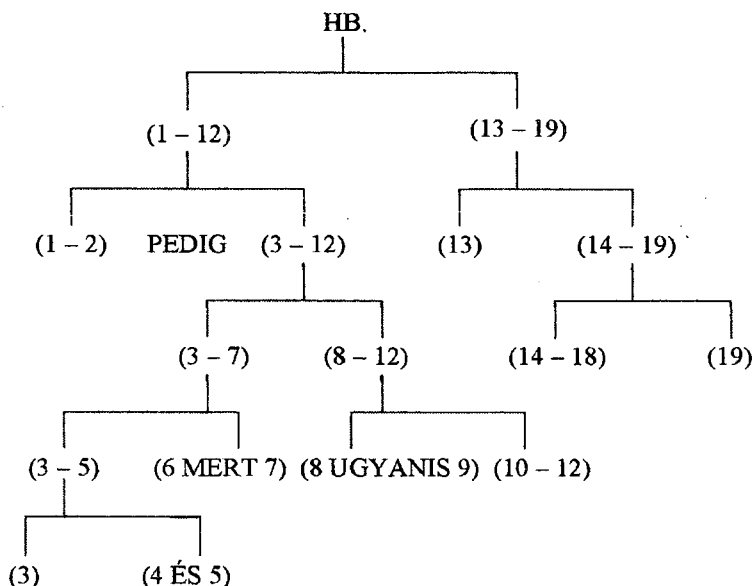
a) ... oz gimil *f nec vvl ke feruv uola vize. hug* ...

Mi szükség lenne a következményes mellékmondat 'utalószerű' megszerkesztésére egy olyan kompozíciós egységen belül, ahol a közlés lényege, vagyis a történet vége (7 ... *halalut evec.*) már kimondatott? Erre csak akkor lenne szükség, ha új információra kellene felhívni a figyelmet.

Új információra hívja fel viszont a figyelmet az *vvl* utalószó, ha az őt magába foglaló (8) szövegmondat új kompozíciós egységet kezd: „... oly keserű vala, hogy *NEMCSAK AZ Ő, HANEM A MI* torkunkat *IS* megszakasztja vala.”.

b) A *turchucat* szóalak többségében tehát a büntetés mértéke fejeződik ki: ... *turchucat* ... *UGYANIS ÁDÁM* (9) 'Nem csupán magának, de mind ő fájának halált evék.' Nyilván nem véletlenül nincs itt *és* kötőszó: a (9) nem narratív folytatása a (8)-nak. Inkább megokolásként értelmezhetjük e két szövegmondat közti viszonyt. Közvetlenül a 'többség'-et megokoló (9) szövegmondat szoros egységet alkot az előtte állóval, s ez a szorosság nem véletlen. Leghatásosabban így éri el célját a 'halotti beszéd', így képes rádöbbsenten a gyászolókat embervoltuk meghatározottságaira.

2.4. A HALOTTI BESZÉD jelentésegészének lehetséges tagolódását az alábbi ágrajz szemlélteti:

A tagolódás szempontjából a (13–19) szövegmondatok alkotta második fő rész egyértelműnek tűnik, ezért itt csupán az (1)-től a (12)-ig tartó első fő résszel foglalkoztunk. Ezt bekezdésekkel is lehetne ábrázolni:

(1) *Latiatuc feyleym zumtuchel mic vogmuc.* (2) *yfa pur eſchomuv uogmuc.*

[PEDIG] (3) *Ményi milofiben terumteve eleve miv ifemucut adamut. eſodutta vola neki paradifumut hazoa.* (4) *Eſmend paradifumben uolov gimilcictul munda neki elnie.* [ÉS] (5) *Heon tilutoa wt ig fa gimilce tvl. Ge munda neki meret nu(m) eneyc.* (:) *yfa ki nopun emdul oz gimilfwl. halalnec halalaal holz.*

(6) *Hadlaua choltat terumteve iften tvl. ge feledeve.* [MERT] (7) *Engede urdung intetvinec. eſevec oz tihvt gimilfwvl. eſoz gimilben halaltut evec.*

(8) *Eſ oz gimilnec vvl k eſeruv uola vize. hug turchucat mige zocoztia vola.* [UGYANIS] (9) *Num heon muga nec. ge mend w foianec halaltut evec.*

(10) *Horogu vec iften. eſveteve wt ez muncaſvilagbele. eſlevn halalnec eſpuculnec feze. eſmend w nemenec.* (11) *Kic ozvc.* (12) *miv vogmuc.*

(13) *Hug eſtiv latiutuc ſzumtuchel. ifa eſnum igg ember mulchotia ez vermut. yfa mend ozchuz iarov vogmuc.* (14) *Wimagguc ...*

3. Összegzés

A hangtani, a szótani és a mondatnani elemzések után magától értetődik, hogy a viszonylag fiatal szövegten is vizsgálata tárgyává teszi az ómagyar szövegeket s mindezekelőtt a HALOTTI BESZÉD-et. Magától értetődik az is, hogy a szemantikai-pragma-

itikai elemzés sem fogja nélkülözni a vitákat (amiként az alsóbb nyelvi szintek vizsgálata is tisztázó viták folyamatában ment végbe); sőt elengedhetetlenek lesznek a viták legalább két okból. Mindenekelőtt azért, mert az irodalomelméleti, retorikai, stilisztikai stb. nézőpontokkal azonos szinten szemlélődik a nyelvészeti szövegtani is, megállapításait ezért ezek mérlegein is ellenőriznie kell. De nem csupán egybevágó megállapítások várhatók magán a szövegtanon belül sem, ahol legalább két fő megközelítési irány van. Egyik – a leíró nyelvtenből átvett – eszközök-eszköztípusok érvényesülését vizsgálja, miként PAPP ZSUZSANNA (PAPP 1991); a másik a szövegmű globális jelentését tekinti vizsgálati tárgyának. Ez utóbbi interpretálja a szöveget, rekonstruálni akarja implicit értelemrészeit, s igyekszik reprezentálni a műveleteket is, amelyekkel az implicit komponenseket az explicitekhez rendeli. Tanulmányom ebből az irányból közelített a *HALOTTI BESZÉD*-hez, de csupán első megközelítésként. Folytatásához vagy újrakezdéséhez kritika és vitakészség lenne szükséges.

Hivatkozások valamint további szakirodalom a Halotti Beszéd szövegtani megközelítéséhez

ADAMIK TAMÁS

1987. *Cornificius: A. C. Herenniusnak ajánlott rétorika*. Latinul és magyarul. Ford. ADAMIK TAMÁS. Budapest

A. MOLNÁR FERENC

1986. *Feze* (A Halotti Beszéd értelmezéséhez 2.) *Magyar Nyelv* 82: 169–190.
1997. A Halotti Beszéd magyarázatához. *Magyar Nyelv* 93: 207–216.
2001. A Halotti beszéd és könyörgés értelmezése. *Magyar Nyelvőr* 125: 374–377.
2005. *A legkorábbi magyar szövegemlékek*. (Olvasat, értelmezés, magyarázatok, frazeológia) Debreceni Egyetem

BALÁZS JÁNOS

1980. *Magyar deákiség*. Anyanyelvünk és az európai nyelvi modell. 451–468. Magvető Kiadó, Budapest
1985. *A szöveg*. Gondolat Kiadó, Budapest.
1987. *Hermész nyomában*. A magyar nyelvbolcsélet alapkérdései. 169–171. Magvető Kiadó, Budapest

BÁRCZI GÉZA

1945. *míge zokoztia vola*. *Magyar Nyelv* 41: 79–81.
1980. *A magyar nyelv múltja és jelene*. (szerk. PAPP LÁSZLÓ) Gondolat Kiadó, Budapest
1982. *A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése*. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette E. ABAFFY ERZSÉBET és N. ABAFFY CSILLA) Akadémiai Kiadó, Budapest

BENKŐ LORÁND

1975. Az élő nyelvi múlt: *Magyar Tudomány* LXXXII. k. – Új folyam XX. k. 726–732.
1977. A legkorábbi magyar szövegemlékcsoport: *Magyar Nyelv* LXXIII. 130–146, 288–302.
1978. A legkorábbi magyar szövegemlékcsoport: *Magyar Nyelv* LXXIV. 13–27, 144–163.
1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Akadémiai Kiadó, Budapest
1991. (Főszerk.) *A magyar nyelv történeti nyelvtana I*. Korai ómagyar kor és előzményei. Akadémiai Kiadó, Budapest

BÉKÉSI IMRE

1986. *A gondolkodás grammatikája*. A szövegfelépítés tartalmi-logikai szabályrendszere. Tankönyvkiadó, Budapest
1989. Balázs János: Hermész nyomában: *Magyar Nyelvőr* CXIII, 117.

BÉKÉSI IMRE–H. TÓTH IMRE (SZERK.)

1994. *Bárczi Géza centenárium*. MTA Szegedi Területi Bizottsága, IV. k. Szeged

BÉKÉSI IMRE–GALGÓCZI LÁSZLÓ–NAGY JÁNOS

1996. Újabb megközelítések a Halotti Beszéd és Könyörgés vizsgálatában. *Az Iskolakultúra* 1996/9-es melléklete

BLOMSTEDT, OSKAR

1869. *Halotti Beszéd*. Lapin kielissä. Helsingfors.

CZEBE GYULA

1915. A „Halotti Beszéd és Könyörgés” s a görög és latin szertartás. *Egyetemes Philológiai Közlöny*. 39: 34–42.

CSORBA DÁVID

2005. Bibliái vonatkozású paratagmák mint az egyházi írásértelmezés toposzai (Adalék a HB. feze szavához). *Magyar Nyelvőr* 129: 109–111.

DEME LÁSZLÓ

1971. Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. 381–382. Akadémiai Kiadó

E. ABAFFY ERZSÉBET

1987. *miге zokoztia vola. Magyar Nyelv LXXXIII.* 397–403.

1991. Az igemód- és igeidő-rendszer. In: A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. 120–238. A korai ómagyar kor és előzményei. Főszerk. BENKŐ LORÁND, Budapest

FEKETE PÉTER–V. RAISZ RÓZSA (SZERK.)

1993. *A szöveg szerkesztése, megértése, kidolgozása és megszólaltatása.* MNYTK. 196. sz., Budapest

FÓNAGY IVÁN

1990. *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák.* MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest

GALGÓCZI LÁSZLÓ

1933. Szövegemlékeink megértéséhez. In: FEKETE PÉTER–V. RAISZ RÓZSA (szerk.) 108–112.

HORVÁTH IVÁN–VERES ANDRÁS (SZERK.)

1980. *Ismétlődés a művészetben.* Akadémiai Kiadó, Budapest

HORVÁTH JÁNOS

1931. *A magyar irodalmi műveltség kezdetei.* Magyar Szemle Társaság, Budapest

1970. A Halotti Beszéd történetéhez: *Magyar Nyelv LXV.* 421–429.

JAKUBOVICH EMIL–PAIS DEZSŐ (összeáll.)

1929. *Ó-magyar olvasókönyv.* Pécs

KÁLMÁN ANDRÁS–SZABICS IMRE

1988. *Bárczi Géza romanisztikai munkássága.* EL TE, Budapest

KESZLER BORBÁLA

1995. *A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig.* Nyelvtudományi Értekezések 141. Budapest

KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ (SZERK.)

1991. *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből.* Akadémiai Kiadó, Budapest

KNEZSA ISTVÁN

1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig.* 84–85. Akadémiai Kiadó, Budapest

MELICH JÁNOS

1908. Révai Miklós első magyarázata a Halotti Beszédről: *Magyar Nyelv IV.* 1–12., 54–62.

MADAS EDIT

2002. Halotti beszéd. Die Grabrede. (Margaritae Bibliothecae Nationalis Hungariae) Budapest

MÉSZÖLY GEDEON

1926. *A Halotti Beszéd hangtörténeti és alaktani sajátosságai.* Szeged

1942. Nyelvtörténeti fejtegetések a Halotti Beszéd alapján. Szeged

1955. A Halotti Beszéd néhány szavának stílustörténeti módszerű megfejtése: *Magyar Nyelv LI.* 176–182.

1955. A Halotti Beszéd foianec szavának magyarázata: *Magyar Nyelvőr LXXIX.* 92–94.

1956. *Ómagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal.* Tankönyvkiadó, Budapest

MEZEY LÁSZLÓ

1955. *Irodalmi anyanyelviségünk az Árpád-kor végén.* Budapest

M. KORCHMÁROS VALÉRIA

1976. Két megfigyelés a Halotti Beszéd névmáshasználatából: *Magyar Nyelv LXX.* 210–212.

MOLNÁR JÓZSEF–SIMON GYÖRGYI

1976. *Magyar nyelvemlékek.* Tankönyvkiadó, Budapest

NAGY L. JÁNOS

1992. Egy szintaktikai szerkezet történetéhez (A ha ki kezdetű mellékmondatok): *Magyar Nyelvőr CXVI.* 448–454.

1995. Halotti beszéd. 22 híres beszéd. 98–111. Móra Könyvkiadó, Budapest

NYÍRI ANTAL

1991. Vítás értelmezési kérdések a Halotti Beszédben és az Ómagyar Mária-siralomban. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ (szerk.) 1991. 504–509.

PAIZS DEZSŐ

1942. A Halotti Beszéd olvasása és értelmezése: *Magyar Nyelv* XXXVIII. 159–162.
1956. A Halotti Beszéd „másképpen”. *Magyar Nyelvőr* 80: 219–220.

PAPP ZSUZSANNA

1991. Legkorábbi emlékeink szöveggrammatikája. In: BENKŐ (főszerk.) 753–781.

PÁSZTÓ ANDRÁS

1966. A Halotti Beszéd interpunkciójáról: *Magyar Nyelv* LXII. 188–194.

PETŐFI S. JÁNOS

1988. A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum: *Magyar Nyelvőr* CXII. 219–229.
1990. Szemiotikai textológia – didaktika. In: *Szemiotikai szövegtan I. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése* (szerk. PETŐFI S. JÁNOS–BÉKESI IMRE), Szeged
1994. A szövegösszefüggőségre utaló nyelvi elemek vizsgálatához: *Magyar Nyelv* XC. 19–30.

PRAY GYÖRGY

1770. *Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae Virginis*. Nagyszombat

RÉVAI MIKLÓS

1803. *Antiquitates literaturae Hungaricae I*. Pest

ROZGONYINÉ MOLNÁR EMMA

1974. A szólások és közmondások irodalmi felhasználásának előzményeiből. 267–273., in: *Acta Acad. Paed. Szegediensis*

RUFFY PÉTER

1977. *Bujdosó nyelvemlékeink*. 17–26. Budapest

SAJNOVICS JÁNOS

1770. *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. Hafniae

SARKADY SÁNDOR

1966. *Feze*. (A Halotti Beszéd egy kérdéses mondatának értelmezéséhez): *Magyar Nyelvőr* XC. 415–420.

SIMONCSICS PÉTER

1980. Az ismétlés különféle fajtái uráli népköltészetekben. In: HORVÁTH IVÁN–VERES ANDRÁS (szerk.) 267–286.

SIMONYI ZSIGMOND

1879. A régi nyelvemlékek olvasásáról: *Magyar Nyelvőr* VIII. 481–487.
1880. A Halotti Beszéd tájnyelvi sajátosságai: *Magyar Nyelvőr* IX. 145–149.

SZABÓ DÉNES

- 1959² *A magyar nyelvemlékek*. Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek, Budapest

SZATHMÁRI ISTVÁN

1995. A Halotti Beszéd mint nyelvi teljesítmény. Szabolcs–Szathmár–Beregi Szemle 1995/4. 474–481.

SZATHMÁRI ISTVÁN–E. ABAFFY ERZSÉBET–B. LŐRINCZI ÉVA (SZERK.):

1994. *Bárczi Géza emlékkönyv* születésének 100. évfordulója alkalmából. MNYTK 200. sz.

SZEGEDI-MASZÁK MIHÁLY

1980. A művészi ismétlődés néhány változata az irodalomban és a zenében, in: HORVÁTH IVÁN–VERES ANDRÁS (szerk.) 77–160.

SZILI JÓZSEF (SZERK.)

1992. *A strukturalizmus után*. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben. Akadémiai Kiadó, Budapest

SZILI JÓZSEF

1992. Az irodalom mint folyamat, in: SZILI (szerk.) 153–198.

SZINNYEI JÓZSEF

1926. A Halotti Beszéd hang- s alaktana. *MNYTK.* 23. sz. (reprint 1970.)

TOLDY FERENC

1862. *Az ó- és középkori magyar irodalom története.* Pest

TÖRÖK GÁBOR

1965. A költői mondat-összekapcsolás kérdéseihez: *Nyelvtudományi Értekezések* 46. sz. 128–138.

VELCSOV MÁRTONNÉ

1987. Bárczi Géza: A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése: *Magyar Nyelv* LXXXIII. 103–105.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

1984. A Halotti Beszéd és Könyörgés viszonya a Pray-kódexhez. *Magyar Nyelv* 80: 329–330.

VIZKELETY ANDRÁS

1997. Adalék a Halotti beszéd műfajtörténetéhez. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, 655–660. Szeged,

ZOLNAI GYULA

1894. *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* Budapest